

Tanel Saimre (2007) retsensioon artiklile

Anthony D. Smith. National Identities: Modern and Medieval? – Concepts of National Identity in the Middle Ages. Toim. Simon Forde, Lesley Johnson, Alan V. Murray. *Leeds Texts and Monographs. Leeds, 1995, 21–46.*

Rahvus on nii arheoloogias kui ka ajaloo teaduses tihti kesksel kohal, kuigi selle mõiste tähendus pole sugugi selge. Sestap valisin retsenseerimiseks artikli, milles on püütud lahti seletada rahvuse mõistet ning sellega seonduvaid mõisteid.

Artikli sisujaotus on hästi õnnestunud, kõik on suhteliselt lühed ja klaar. Sisuline osa jaguneb neljaks. Esimene osa tutvustab vastava ala teooria valitsevaid seisukohti. Teine (pikim) osa alustab mõistete "rahvus", "rahvuslik identiteet", "rahvusriik" ja "rahvuslus" uurimist tänapäeva ehk uusaja ("modern") võtmes. Edasi jõuab autor mõisteteni "etniline", "ethnos", "etniline kogukond" ja "etniline identiteet".

Läbinud selle vajaliku sissejuhatuse ja tausta, asub autor kolmandas osas eelnevalt tuletatud rakendama antiikajaloo peal, analüüsides üksikjuhtumeid: vaaraodeaegset Egiptust, piibliaegset Iisraeli ja Antiik-Kreekat. Neljas osa on pühendatud keskajale, täpsema vaatluse alla on võetud vene rahvus Kiievi-Vene ja Moskva riikide ajal ja nende võrdlus prantslastega, inglise rahvas nii Anglo-Saksi kui ka normanni ajajärgul ning Šveitsi rahvus. Neljandale osale järgneb kokkuvõte.

Vaatleme neid osi nüüd lähemalt. Sissejuhatuses hoiatab autor ajaloo uurijaid varitsevate ohtude eest, mis rahvuste ja rahvuslusega kaasnevad, unustamata muidugi mainida ka natsi ja holokausti. Lõpuks soovib ta aktsepteerida rahvusi ja rahvuslust oma esinemisvormide kogu mitmekülgses. Teaduslikus mõttes oleks võinud sissejuhatuse vabalt ka ära jätta, kuid ju siis poliitilise korrektsuse või muude sotsiaalsete tegurite tõttu oli see vajalik.

Teooriaosas toob autor laias laastus välja vastasseisu (rohmakalt eesti keelde tõlgituna) perennialismi ja modernismi vahel. Perennialistide arvates on rahvus sama vana nähtus, kui ajalugu ise, võib-olla ulatudes isegi eelajalukku, kus rahvuse ekvivalendiks on arheoloogiline kultuur. Veelgi äärmuslikuma arvamuse kohaselt on rahvus peaaegu et empiiriline väärtus, nagu inimese pikkus või juuste värv. Selline lähenemine on aga akadeemilises mõttes vananenud. Vana-egiptlaste ja -kreeklaste liigitamist samasse klassi tänapäeva rahvustega peetakse patuks ja sellele on isegi nimi antud - retrospektiivne natsionalism.

Perennialismile astubki vastu modernistlik seisukoht, mis mõtestab rahvust kui sotsiaalsest vajadusest tulenevat või lausa konstrueeritud kriteeriumit. Keskaja stabiilses ühiskonnas polnud sellist kriteeriumit vaja - polnud mingit vajadust luua ühtekuuluvustunnet väikese eliitkihi ja suure talupoegkonna vahel. Selleks polnud ka võimalust, tulenevalt oma elitaarsust rõhutavatest kiriklikest ja aristokraatlikest kultuurisuundadest, ning paljudest talupojakultuuridest, mis killustasid ülejäänud elanikkonda. Alles industrialiseerimise ajal tekkis vajadus ja võimalus ühendada mobiilne ja sisemiselt erinev elanikkond ühe nimetaja - rahvuse - alla. Siinjuures mängisid olulist rolli intelligents ning massiline haridus.

Selle vaatepunkti kohaselt on rahvus Prantsuse revolutsiooni ja tööstusrevolutsiooni järgne nähtus. Rahvusetunnuse esilekerkimine on kapitalismi, industrialiseerimise, linnastumise ja ilmalikustumise tulemus. See on n.ö. religiooni aseaine, tsement, mis hoiab industriaalühiskonda koos, takistab seda langemast kaosesse ja anarhiasse. Autor tutvustab ka, ilma ise nendega nõus olemata, ekstreemsemaid, sotsiaalkonstruktivistlikke seisukohti, mille kohaselt rahvus on teatud rahvuslike intelligentside toode, mida levitatakse rahvale läbi trükisõna ning mille kohaselt suur osa rahvustele omasest atribuutikast - mütolooiad, ajalood ja kultuurid - on tehiskultuur esile kutsutud. Siinkohal tuleb tunnistada, et vähemalt mõnede rahvuste osas võib sellel seisukohal olla teatud tõepõhi all, sest paratamatult tuleb kohe meelde "Kalevipoeg". Siiski hoiatab autor liigse agaruse eest modernistidega kaasa jooksmisel ning feodaal- ja industriaalajastute vahelise "tohtu kuristikku" sügavamaks

kaevamisel, kuigi taoline lähenemine on praegu moes.

Selline on lühidalt kokku võttes artikli teooriaosa. See näib olevat hästi püstitatud, kajastavat olukorda ammendavalt ning arvestavat vastasseisu mõlema poole heade ja vigadega. Tõde, nagu ikka, on kusagil vahepeal.

Teine osa sätestab modernistliku rahvusliku liikumise doktriini, mille kohaselt on maailm jagatud rahvusteks. Rahvused on poliitilise võimu ainsaks võimalikuks allikaks ning lojaalsus rahvusele on ülene kõikidest muudest lojaalsustest. Ühtlasi vajavad rahvused autonoomiat ja enesemääratlusõigust, et ennast teostada ning säilitada maailmas rahu ja õiglust. Need on rahvusluse rajajate - Rousseau, Jeffersoni jt. seisukohad.

Nagu näha, mainitakse siin rahvust kui õiguslikku subjekti - ühe rahva valitsemine teise üle on ebaõiglane, isegi kui isiklikul tasandil mingit ebaõiglust ei pruugi toimuda. See küll ei pruugi olla käesoleva artikli teema, ent sooviks autorilt mõningaid kommentaare sellele seisukohale, võib-olla võrdlusi teiste õiguslikuks subjektiks olevate "sotsiaalsete konstruktsioonidega". Kas neid üldse ongi? Samuti tahaks rohkem teada, kui põhjendatud on rahva enesemääramise õiguse seadmine rahu ja õigluse eeltingimuseks.

Autor defineerib rahvuslikule liikumisele nimetatud tingimustest tulenevalt kolm eesmärki: rahvuslik identiteet, rahvuslik ühtsus ning rahvuslik autonoomia. Identiteet on Max Weberi järgi rahvuse "asendamatud kultuuriväärtused", see, mis eristab seda teistest rahvustest. Ühtsus tähendab liikmete omavahelist solidaarsust ning territoriaalset terviklikkust. Autonoomia aga enesemääramisõigust, vabadust olla iseseisev ajaloo subjekt, olla juhitud enese sisemistest seadustest ja rütmidest.

Rahvusliku liikumise määratlemine ideoloogilise liikumisena, millel on nimetatud kolm eesmärki, lubab lõpuks asuda ka rahvuse mõiste enda juurde. Siin oleme jällegi kahe küna vahel - täiesti voluntaristliku definitsiooni (rahvus on iga ennast niimoodi määratlev grupp) ja objektiivsema definitsiooni (rahvus on mingi kriteeriumi - usu, keele, kommete - poolest teistest erinev grupp) vahel. Autor on siingi tasakaalukas ja toob välja mõlema seisukoha puudused. Voluntaristliku definitsiooni puudus ilmnevat tõigas, et kiriklike sekte, vabatahtlike ühendusi ja regionaalseid või ametialaseid ühendusi me rahvusteks ei pea. See argument jääb samas segaseks, sest need ju ka ei identifitseeri ennast rahvustena. Pigem on puudus siin milleski muus.

Objektiivsema definitsiooni puuduseks on reaalsete rahvusgruppide mitmekesisus - leidub rahvusi, mida ei ühenda ei usk, keel ega kombed, õigemini mitte miski peale fakti, et nad on rahvus. Siin tuleb autoriga nõustuda, et kindla definitsiooni paikapanemine polegi võimalik, võimalik on ehk määratleda vaid rahvuse põhimotiivid: ühise mineviku ja päritolu ning keelel, religioonil või muudel kultuurilistel omadustel põhineva ühiskultuuri loomine, mingi kindla territooriumi ehk kodumaa määratlemine, õigussüsteemi, sotsiaalsete ning majanduslike institutsioonide ühendamine ühte kompaktsesse tervikusse jne. Autor toob välja ka tähtsa aspekti - kuigi rahvust ja rahvusriiki saab empiiriliselt tihti seostada, tuleb nad kontseptuaalsel tasemel lahus hoida. Põhjenduse asemel annab ta siinkohal kahjuks ainult viite täiendavale materjalile.

Etnost mõistab autor kui rahvusele sarnast, ent sellest laiemat mõistet. Maailm jaguneb etnilistesse kategooriatesse - kultuurilistesse populatsioonüksustesse, millel on teatav sisemine ühtekuuluvustunne või arusaam ühisest päritolust, kuid ei pruugi olla kuigi tugevat eneseteadvust. Teisisõnu - umbes nagu rahvus, aga udusem.

Sellega lõpeb pikk ekskursioon teooria ja definitsioonide maailma, igati vajalik ning ka ammendav, et vaadelda järgnevaid konkreetseid näiteid ajaloost. Järgnevad kaks osa sellega tegelevadki, esimene antiikajaga ning teine keskajaga.

Autor alustab eeldusega, et antiikajal saab rääkida etnilistest kogukondadest, mis on kaunis voolavad ja milledest mõnedel kindlapiirilisel - pärslastel, egiptlastel ja juutidel - on oma

riik. Ta püstitab küsimuse: kas taoliste etniliste kogukondade puhul võime me rääkida rahvustest? Egiptlastel oli kindlasti olemas ühised loomis- ja päritolumüüdid, samuti midagi territooriumi taolist. Mida ei saa aga nimetada, on ühine kultuur, seaduslikud ja sotsiaalsed institutsioonid, sest erinevate klasside liikmed elasid kaunis erinevates kultuurikeskkondades. Siit justkui järeldub, et ühegi kihistatud populatsiooni korral ei saa rääkida rahvusest?

Antiikse Iisraeli rahva puhul saab rääkida ühisest kultuurist ja kindlast territooriumist, kuid puudu on jällegi ühtsed sotsiaalsed institutsioonid ja majandus. Siiski leiab autor, et Antiik-Iisraeli puhul võime rääkida rahvusest, hoiatades samas retrospektiivse natsionalismi ohu eest. Lõppkokkuvõttes jääbki segaseks, mida autor siis öelda tahab.

Järgmisena võetakse ette Antiik-Kreeka ja hellenid. Tegemist on keerulise ja segase ajajärguga, kus on tegelasteks linnriigid ja lingvistilised alamkultuurid. Lõpuks jõutakse järelduseni, et rahvusest võib rääkida heal juhul vaid hellenite puhul, kuid siingi esinevad suured erinevused seadustes ja avalikus kultuuris ning vajaka jääb ka majanduslikku ühtsust ja territoriaalset terviklikkust. Teisisõnu, justkui polekski ühtegi rahvusele viitavat tunnust. Autor toob välja tõiga, et ka "rahvuslikud filosoofid" - Rousseau jt - võtsid eeskujuks pigem spartalasi ja ateenlasi, kui kreeklasi tervikuna. Mainitakse ka muid gruppe - foiniiklasi, pärslasi, sumereid jne, kuid piirduakse vaid edasise uurimisvajaduse äramärkimisega.

Artikli keskaega käsitlev osa on huvitavalt faktirohke, ent lähenemine ei ole ühtne võrreldes eelmise osaga. Näiteks kui Antiik-Egiptuse puhul toodi ühtse majandussüsteemi, kultuuriruumi ja kõigile kehtiva seadustekogu puudumist välja kui puudust, kui tegurit mis ei luba nimetada sealset elanikkonda rahvuseks, siis keskaegse Prantsusmaa puhul leiab autor samade puuduste kohta, et keskajal oli seis kõikides Lääne-Euroopa maades taoline ning seega eelnevalt postuleeritud lähenemine oleks liiga piirav ja sunniks rahvust mõistma liiga staatilise nähtusena. Kas näeme siin inglase ajaloolase džentelmenlikku žesti oma lõunanaabrite suunas, kui ta tunnustab Prantsusmaa elanikke ühtse rahvana juba nõnda varasel ajal? Taoline viisakus liigituks ju autori enda kohaselt retrospektiivse natsionalismi patuks ja oleks seega lubamatu. Kuid millest siis selline ebakõla?

Artikli kokkuvõttes osas püstitatakse veel üks vastandus rahvaste tekke ja arengu uurimises - kõikide rahvaste ühtsetel alustel uurimine *versus* rahva mõiste kohandamine vastavalt ajastule ja piirkonnale. Jällegi saame teada, et mõlemal lähenemisel on oma head ja vead. Dilemma taandub lihtsale valikule: kas me tahame võrdlevat analüüsi või soovime arvestada lokaalsete eripäradega. Mõlemat korraga nähtavasti ei saa.

Kokkuvõtlikult jääb artiklist mulje, et autor peab valdkonda liiga keeruliseks, et midagi kindlat üldistada. Kuigi artikkel vastab vähemalt oma pealkirjale palju täpsemalt, kui ülejäänud antud kogumiku tööd (mis püstitavad oma pealkirjas väga üldteoreetilise küsimuse, ainult selleks, et asuda analüüsima mõnda konkreetset juhtumit), siis tekib küsimus, mis oli artikli eesmärk? Peale teoreetilise raamistiku püstitamist käsitletakse konkreetseid näiteid, kahjuks ilma põhjapanevate järeldusteni jõudmata. Kokkuvõttes korratakse juttu probleemi keerulisusest ja artikkel lõpetatakse motiiviga, et inimeksistentsi mitmekesisust tuleb hinnata.

Tugevateks külgedeks tuleb pidada laitmatut vormistust, püstitatud teoreetilist raamistikku ja ajalooliste näidete valikut. Eesmärgi, mille jaoks ma selle artikli retsenseerimiseks valisin, täitis ta hästi - sissejuhatav ekskursioon rahvusküsimuse käsitusse oli ammendav. Võib-olla oligi autori eesmärgiks tutvustada teemat ja näidata, et rangete definitsioonidega pole siin midagi peale hakata ja kindlaid üldistusi teha ei saa?